

פרשת יתרו: האם מותר להשתמש בעט שבת במקום הצורך

בס"ד

הקדמה

בפרשת השבוע מספרת התורה על מעמד הר סיני, בו נשמעו עשרת הדיברות. האם יש לעשרת הדיברות מעמד מיוחד על פני שאר המצוות? לדעת **פילון האלכסנדרוני** (כתבים כרך שני, עמ' 190) **ורבי אברהם בן הרמב"ם** (שמות כ, יד), עשרת הדיברות מהוות תמצית עקרונית לשאר המצוות - ולכן דווקא הן נאמרו על ידי הקב"ה בסיני, ובלשון **האברבנאל** (שם, ד"ה אנכי ה')

"על כן אמרתי, שעשרת הדברות האלה הם מאמרים כוללים כל תריג מצוות שנתן הקדוש ברוך הוא לעמו, ומפני זה רצה לאמרם בעצמו ולכל ישראל יחד ולכתבם על שני לוחות אבנים, והיו אם כן עשרת הדיברות האלה כאן במדרגת ההתחלות ושרשי יסודי התורה. וכתבו המקובלים שלכן באו בהם תר"כ תיבות לפי שהם תרי"ג במספר המצוות הנכללות בהם."

המלבי"ם (שם) בגישה שונה טען, שהמצוות שנאמרו בהר סיני - כולן מצוות שכליות, שגם בלי התורה ראוי והגיזוי לקיימן. אף על פי כן רצה הקב"ה לאומרן באופן מיוחד כדי להראות, שכדי להתגבר על היצר - צריך יראת אלוקים. כך גם הסביר את דברי אברהם שאין יראת אלוקים ולכן יהרגו אותו בשביל אשתו (בראשית, כ), שאין הכוונה שאין להם מוסר, אלא שלא יעמדו בפיתוי היצר.

כידוע, אחת המצוות עליהן הורה הקב"ה בסיני היא מצוות השבת. שנה שעברה (יתרו שנה ב') עסקנו בשאלה האם מותר לפתוח בקבוקים בשבת, השנה נעסוק בהלכות כותב ומוחק. נראה את מחלוקת הפוסקים כיצד להתייחס לכתיבה במחשב בשבת, האם מותר לעשות פאזלים בשבת, והאם מותר לאכול עוגה שרשום עליה 'מזל טוב' וכדומה, או שיש בכך איסור מוחק.

איסור כותב

כיצד אסור לכתוב בשבת? הגמרא במסכת שבת (קג ע"א) כותבת בשם חכמים, שרק אדם הכותב בידו החזקה עובר על איסור דאורייתא וחייב חטאת, אך אם הוא ימני וכותב בשמאל יש בכך איסור דרבנן. רבי יוסי חולק וסובר, שחייבים מדאורייתא גם על כתיבה ביד החלשה, מכיוון שהאיסור כותב בשבת לשיטתו כולל גם את איסור רשום - ופעולה זו מתבצעת גם ביד החלשה.

להלכה נפסק כדעת חכמים, שיש חשיבות גם לאופן הכתיבה. שיקול נוסף רלוונטי, הוא זמן קיום הכתב וכפי שפסק **תרומת הדשן** (ס' ג), שכתבה במשקים על השולחן או עם אדים על החלון אסורה מדרבנן, כי הכתב לא מתקיים. כמה זמן צריך שהכתב יתקיים כדי לעבור על איסור דאורייתא? נחלקו הפוסקים, מחלוקת שמשפיעה על שימוש 'בעט השבת', בו הדיו נעלם לאחר זמן מה:

א. **המנחת יצחק** (ז, יג) דייק מלשון הרמב"ם שכתב 'כל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור', שבשביל שפעולת כתיבה תחשב פעולה של קיימא ועוברים על עשייתה איסור דאורייתא - די בכך שתישאר במהלך כל השבת, ולכן לשיטתו כתיבה בעט שבת אסורה מדאורייתא, ויכולת השימוש בו בשבת תהיה מוגבלת מאוד, ובלשונו:

"לכבוד ידיד נפשי הגאון האדיר מורנו הרב שלמה זלמן אוירבאך שליט"א, הנה אחרי אשר היה לי העונג אתמול מביקור של כבוד תורתו בביתי, ודברנו אודות אם יש איסור דאורייתא בכתיבה בשבת שאינה מתקיימת רק ג' ימים, והפירוש הפשוט בדברי הרמב"ם, הוא שאינה מתקיימת יום השבת אז דווקא פטור, אבל אם מתקיימת יותר חייב."

ב. לעומת זאת, **הביאור הלכה** (שם, ד"ה במשקין) הוכיח מדברי הרשב"א שנקט שכתב המתקיים הוא הכתב הרשום בספרי הזיכרונות, שכדי שכתב יאסר מדאורייתא, הוא צריך להשאר זמן ארוך. כמו כן, **הגרש"ז אויערבך** (מנחת שלמה צא, יא) הוכיח כך מהלכה אחרת ברמב"ם בה כתב, להתחייב מדאורייתא צריך שהכתב על בשרו של אדם יישאר 'לאחר זמן'.

כיצד יישבו את ראיית שבשביל המנחת יצחק מדברי הרמב"ם, ש'כל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור'? בספר **אור ושמחה** (פרק ט) כתב לתרץ, שכוונת הרמב"ם לומר שבשבת פטורים על כל מלאכה שאינה מתקיימת, ולא שהמלאכה צריכה להתקיים בשבת. משום כך לשיטתם, האיסור להשתמש בעט שבת רק מדרבנן, ואפשר יותר להקל בשימוש כפי שעושים בתי חולים רבים.

כתיבה במחשב

בנוסף לשימוש בעט שבת בבתי החולים, לעיתים קרובות יש להשתמש גם במחשב על מנת לרשום מידע. כאשר מדובר במקרים של פיקוח נפש - וודאי שמותר להשתמש, אך אם לא מדובר בפיקוח נפש יכולת השימוש בו במצבים שונים תהיה תלויה בשאלה האם יש בכתיבה בו איסור דאורייתא או דרבנן (וישנן מלאכות נוספות שיש לדון בהן כמו שימוש בחשמל, אך נראה כרגע את מלאכת כותב):

א. **הרב עובדיה** (יביע אומר או"ח מ, מח) נקט שיש בכתיבה במחשב איסור דרבנן, וכן פסק **הגרש"ז אויערבך** (נשמת אברהם או"ח עמ' תרא). בטעם הדבר שהקלו, הביאו שני נימוקים: **נימוק ראשון**, כיוון שפעולת הכתיבה מתבצעת באמצעות 'ירי' של אלקטרונים למסך שנעלמים ומופיעים שוב לאחר רגע, מדובר בכתב שאין בו קיום, ולכן איסור כתיבתו מדרבנן ככל פעולה שלא מתקיימת.

נימוק שני: בשביל להתחייב על מלאכה מדאורייתא, צריך שהיא תהיה בדיוק או לפחות דומה למלאכה שהייתה במשכן. כאשר רצו לכתוב במשכן, עשו זאת באמצעות דיו, שריטה על העור וכדומה - ולא באמצעות ירי של אלקטרונים שנחשבת פעולה חדשה של כתיבה, משום כך האיסור להשתמש בה הינו מדרבנן בלבד.

ב. **הרב וואנזר** (שבט הלוי ו, יז) חלק וסבר, שיש בכתיבה במחשב איסור דאורייתא. בטעם הדבר נימק, שאמנם בכתיבה בטוש ובעט, ישנו מצב בו הכתיבה נשארת לזמן רב, ולכן במקרה בו כתבו בצורה שאינה מתקיימת האיסור מדרבנן. לעומת זאת במחשב, כך דרך כתיבתו - כתיבה לזמן קצר, ומשום כך למרות שהכתיבה נעלמת במהירות יהיה בכך איסור דאורייתא, ובלשונו:

"ולדידי בעניי לעניין שבת, לא זו דאסור אלא גם חיובא דאורייתא איכא, דאיכא כאן רעווא לכאורה, היינו שאין מלאכתו מתקיימת, אך באמת אינה סיבה לפוטרו מכותב דאורייתא בנידון דידן, דמטעם אין מלאכתו מתקיימת כיוון דמתקיים בשעתו ועושה פעולה הנצרכת בשלמותה דהיינו כתיבה המבוקשת - זה כבר בגדר המתקיים."

ראייה לדבריו הביא מדברי הרמב"ם הפוסק, שאדם הכותב על בשרו חייב מדאורייתא, למרות שהכתב נעלם לאחר זמן מה. מדוע? והרי הכתב איננו מתקיים! אלא שכך דרכה של כתיבה על בשר אדם, להיעלם לאחר זמן, וכך דרך החיוב.

עד כה עסקנו במקרים בהם נוצר כתב חדש מעין 'יש מאין', הדיו הופך לאותיות, והלחיצות על המקלדת במחשב יוצרות אותיות על המסך. נחלקו הפוסקים בשאלה, האם יהיה מותר לשחק 'שבץ נא' בשבת, משחק בו רושמים באמצעות אותיות מילים ומרוויחים נקודות, בו מצד אחד לא נוצר דבר חדש במציאות והאותיות היו כבר קיימות, אך בכל זאת נוצרים מילים חדשות:

א. **הרמ"א** (שו"ת סי' קיט) דן בשאלה דומה, האם מותר לפתוח ספר שעל דפיו רשומות מבחוץ אותיות. ראייה להתיר הביא מגמרא במסכת שבת (קד"ב) הפוסקת, שהכותב אות אחת על דף בציפורי, ואות שנייה על דף בטבריה - חייב משום כתיבת שתי אותיות. וטעם הדבר, שכיוון שכדי ששתי אותיות יתאחדו צריך מעשה קירוב בלבד - זה נחשב כאילו כבר עכשיו הן קרובות.

ממשיך הרמ"א וכותב, מוכח מדברי הגמרא, שכאשר האותיות יכולות להיות צמודות, זה נחשב שכבר עכשיו הן צמודות. ממילא גם כאשר מפרידים אותיות שרשומות על גב הספר, או בנדון שלנו אותיות הרשומות על מגנטים שונים - אין בכך איסור, כיוון שאפשר לקרב אותן, הרי זה נחשב כאילו לא הפרידו אותן כלל, וכן פסק **הט"ז** (שם, ב).

סברא נוספת להתיר כתבו **הפרישה** (שם, א), **הכנסת הגדולה** (שם) ו**ערוך השולחן** (שם, כג), שעל מלאכת כתיבה עוברים רק כאשר אדם עושה מעשה כתיבה שנשאר ויש בו משמעות, אבל בספר ייעודו הרי להיפתח ולהיסגר כל הזמן. על בסיס אותו עיקרון פסק **הציץ אליעזר** (יג, מד), שאין בעיה לפתוח מנעול מספרים בשבת, כיוון שזה דומה לקירוב דפי ספר אחד לשני, ובלשון הט"ז:

"נראה לומר דאין כאן כותב, וראייה מפרק הבונה כתב אות אחת בטבריא ואות אחת בציפורי כתובה היא, אלא שמחוסר קריבה. והנה מחיוב שם נלמד פטור לנידון דידן, דכי היכי (= כי כמו) דהתם חייב משום כתיבה אף על פי שאין סמוכים אלא הוויין כאלו הם זה אצל זה וחייב חטאת, ממילא כאן דנתרחקה הכתיבה חשביה ליה כאלו עדיין סמוכים."

ב. בניגוד לדעת הרמ"א, כתב **הלבוש** (שם, ד) שיש בפתיחת ספר וסגירתו חשש איסור דאורייתא של כותב ומוחק, וכתבו **המשנה ברורה** (שער הציצוניה) ו**החזון איש** (ס' סא, א), שלכתחילה ראוי להחמיר כמותו. אמנם כפי שראינו רוב הפוסקים סוברים שיש להקל לכתחילה, וכן הסברא לאיסור לא כל כך ברורה (ועיין הערה¹).

מוחק

האיסור המקביל לאיסור כותב, הוא איסור מוחק. אמנם, בניגוד למלאכת כותב בה די בכתיבה בשביל להתחייב מדאורייתא, כדי להתחייב במלאכת מוחק צריך למחוק על מנת לכתוב, או שדי בכך שיהיה תיקון מסוים בעת המחיקה (לפחות לחלק מהראשונים והאחרונים), כמו אדם המוחק שם מרשימת אורחים, כדי שהשמש לא יקרא לו שאז כבר במלאכת המחיקה יש תיקון.

למרות זאת, גם אם לא מחקו על מנת לכתוב או לתקן איסור דאורייתא, איסור דרבנן ישנו כפי שפסק **השולחן ערוך**, וכשם שהקורע חייב באיסור דרבנן גם אם לא עשה זאת על מנת לתפור. בעקבות כך דנו הפוסקים בשאלה, האם מותר לאכול עוגה עליה כתוב 'מזל טוב' או שיש עליה ציורים וכדומה. כפי שנראה, שאלה זו משליכה גם על פתיחת עטיפות או אריזות בשבת:

אכילת עוגה

א. **הרמ"א** (שם, ג) פסק בשם **המרדכי** (רמז שסט), שאסור לחתוך עוגה שיש עליה ציורים או כתב, כיוון שיש בחיתוך איסור דרבנן של מלאכת מוחק, וכך פסקו **המשנה ברורה** (שם, טו) ו**השמיטת שבת כהלכתה** (ט, ב). **המגן אברהם** (שם) הוסיף בעקבות המרדכי, שמוותר לשים את העוגה בפני ילד קטן, ואין בכך איסור של האכלתו באיסור, כיוון שהוא נוטל לבד (ועיין בדף לסוכות שנה א').

ב. **הט"ז** (שם, ב) חלק וטען, שכמו שאין איסור לברור סמוך לאכילה כי כך דרך האכילה כן מותר למחוק סמוך לאכילה את האותיות של העוגה, כי כך דרך האכילה². עוד הוסיף **הדגול מרובה** (שם), שכיוון שמדובר באיסור מחיקה מדרבנן בלבד, ומדובר בדרך אכילה ודרך קלקול - אין בכך איסור. כדבריו פסקו גם **החיד"א** (חיים שאל עד) ו**הילקוט יוסף** (שם, ב), ובלשונו של הדגול מרובה:

"ומכל שכן כאן דכהולו איתניה ביה (= שכל העניינים יש בו), דמקלקל היא, וגם כלאחר יד דאין מחיקה בכך, ומכל שכן אם אינו שובר בידו רק בפיו דרך אכילתו, וגם איסור דרבנן הוא שמוחק של על מנת לכתוב - מותר, לכן נראה לעניות דעתי היתר גמור בדבר זה, וכן כל האחרונים תמהו על היתר זה, אלא שלא מלאו ליבם להקל."

השלכה נוספת למחלוקתם תהיה, האם מותר לקרוע אותיות כאשר פותחים אריזה. לדעת **הדגול מרובה** לא יהיה בכך איסור, כיוון שגם במקרה זה אין דרך מחיקה בכך, וגם הקורע אינו מתכוון למחוק, וכך פסקו **האור לציון** (א, כה) ו**הילקוט יוסף** (שם, ו). לעומת זאת, לדעת **המשנה ברורה** יש להיזהר שלא לקרוע את האותיות, וכן פסק **בשמירת שבת כהלכתה** (יא, ט).

מספר היתרים

מכל מקום גם לדעת האוסרים יש מספר היתרים:

הגרש"ז אויערבך (אות מח) פסק, שבמקרה בו חותכים בין האותיות אין בכך איסור, למרות שמחלקים את המילה, כיוון שכל אות נחשבת עומדת בפני עצמה. היתר נוסף יש אם הכיתוב חלק מהמאכל עצמו (כמו בביסקוויטים) לפי **המגן אברהם** זה לא נחשב כלל כתיבה, וממילא אין בכך איסור מחיקה. כמו כן, מותר להכניס כל העוגה לפה בלי לשבור את האותיות.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...³

¹ למרות שבמגנטים יש מהפוסקים התירו, בהרכבת פאזלים לא מעט מהם וביניהם **האגרות משה** (או"ח א, קלה) ו**השמיטת שבת כהלכתה** (טז, כג) אסרו בעקבות **המגן אברהם** (שם, י) שפסק, שהמחבר אותיות לבגד חייב משום כותב, והוא הדין לפאזלים שמחברים חזק. אמנם, בפאזלים שאינם מחוברים חזק, בפשטות גם לשיטתם אין בכך איסור, וכפי שהעלה **הרב ליאור** (תשובה באתר ישיבה).

² **החזון איש** חלק על טענה זו של הט"ז וטען, שכאשר חכמים והראשונים התירו פעולות סמוך לאכילה, הם התירו רק פעולות שדרך לעשותן סמוך לאכילה, כגון בורר, טוחן וכדומה. אך מכיוון שלא רגילים למחוק סמוך לאכילה - אין כאן מקום להתיר (ועיין שמירת שבת כהלכתה ח, הערה י').

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com